

3. ΜΙΑ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΕΚΚΟΣΜΙΚΕΥΣΗΣ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΤΟΥ 17^{ου} ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΛΑΜΠΗ ΤΗΣ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΜΟΡΦΩΣΗΣ

Τις πρώτες δεκαετίες του 17^{ου} αιώνα η Ορθοδοξία κινδύνευσε πολύ στη Ρωσία. Κι αυτό γιατί η πολωνική μοναρχία και οι Ιησουΐτες διείσδυσαν στην τσαρική αυλή. Αξίζει να αναφερθεί ότι την περίοδο 1608-1612 ήταν τσάρος της Ρωσίας ο γιος του βασιλιά της Πολωνίας. Με την εκδίωξη, στα τέλη του 1612, των πολωνών εγκάθετων και την ενθρόνιση, το 1613, του Μιχαήλ Ρωμανώφ, γιου του Πατριάρχη Μόσχας, Φιλάρετου¹²² και γενάρχη της μεγάλης δυναστείας των Ρωμανώφ, άρχισε η αναδημιουργία και ισχυροποίηση του στρατιωτικού, κοινωνικού και πνευματικού υπόβαθρου της Ρωσίας. Η Ορθόδοξη Εκκλησία συνέβαλε στην ανορθωτική αυτή προσπάθεια με αποστολή έξαρχων, κληρικών και λογίων. Μεταξύ αυτών προσέτρεξαν και έλληνες δάσκαλοι με προεξέχοντα το μοναχό Αρσένιο, ο οποίος ίδρυσε το 1619 κι ένα «Γραικολατινικό» σχολείο στη Μόσχα¹²³.

Στον αγώνα περιφρούρησης της Ορθοδοξίας σημαντική ήταν η συμβολή του Πατριάρχη Ιεροσολύμων Θεοφάνη Γ', ο οποίος δραστηριοποιήθηκε τις πρώτες δεκαετίες του 17^{ου} αιώνα για την ανασύνταξη των εκκλησιαστικών δομών στη Ρωσία, την Ουκρανία και την Πολωνία. Καθοριστικό όμως ρόλο στην αντιμετώπιση της γενικότερης αποσταθεροποίησης της Ορθοδοξίας από τις συντονισμένες επιθέσεις του Βατικανού και των Ιησουϊτών έπαιξε ο Κύριλλος Λούκαρης, Πατριάρχης Αλεξανδρείας το διάστημα 1601-1620 και

Κύριλλος Λούκαρης
(1570-1638)

Κωνσταντινούπολης την περίοδο 1620-1638 με κάποιες ασυνέχειες. Ο επιφανής αυτός ιεράρχης, έχοντας αρκετά μεγάλη εμπειρία στην τιπάνια προσπάθεια να περισωθεί η Ορθοδοξία από την Καθολική διάβρωση, θέλησε να δώσει, ως Οικουμενικός Πατριάρχης, μια νέα ώθηση στην ορθόδοξη πολιτική και παιδεία. Έτσι δεν δίστασε να στραφεί για βοήθεια προς τους προτεστάντες, τους οποίους άλλωστε θεωρούσε κι ο ισχυρός θείος και μέντορας του, Μελέτιος Πηγάς, ως φυσικούς συμμάχους¹²⁴. Ριζοσπαστικός ήταν και στην παιδεία, όπου προχώρησε σε μια μεταρρύθμιση στο πατριαρχικό σχολείο της Κωνσταντινούπολης. Ανάθεσε, το 1622, τη διεύθυνση του στον Θεόφιλο Κορυδαλέα (1570-1646), ο οποίος με την εισαγωγή της νεο-αριστοτελικής Φιλοσοφίας έκανε μια υπέρβαση της μέχρι τότε ορθόδοξης παιδείας που ήταν θεολογικού χαρακτήρα. Έτσι άνοιξε μια διάσταση

εκκοσμίκευσης της νεοελληνικής παιδείας. Ο πρωτεργάτης αυτής της αλλαγής είχε μαθητεύσει στο Ελληνικό Κολέγιο της Ρώμης και αποφοίτησε από την Ιατρική Σχολή της Πάδουας. Πριν αναλάβει τη διεύθυνση του πατριαρχικού σχολείου είχε αναπτύξει μια εκτεταμένη εκπαιδευτική δραστηριότητα στο

¹²² Βλ. McNeill, W.H.: *Venice. The Hinge of Europe 1081-1797*, The University of Chicago Press, 1974, σελ. 204.

¹²³ Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος Ι', σελ. 113.

¹²⁴ Βλ. Hering, G.: *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Ευρωπαϊκή Πολιτική 1620-1638*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1992, σελ. 53.

ελληνικό σχολείο της Βενετίας, στην Κεφαλονιά, την Ζάκυνθο και την Αθήνα. Το κύριο αντικείμενο της διδασκαλίας του σ' όλη την εκπαιδευτική του πορεία ήταν η Φιλοσοφία, περιστασιακά όμως δίδαξε Αστρονομία και Γεωγραφία. Υπάρχει μάλιστα και ένα χειρόγραφο του 1626 με τίτλο «Σφαιρική κατά Πτολεμαίον Γεωγραφία» που θεωρείται δικό του. Πρόκειται για ένα κείμενο το οποίο, αν και δεν εκδόθηκε, επηρέασε τις επόμενες γενιές των ελλήνων λογίων που ενδιαφέρθηκαν για το θέμα αυτό¹²⁵.

Η διδασκαλία και το έργο του Κορυδαλέα, εκτός του ότι είχε αποδεσμευτεί από την Θεολογία, έδινε και μια έμφαση στην επιστήμη¹²⁶, με την αριστοτελική βέβαια σημασία της, δηλ. ως ποιοτική και περιγραφική θεώρηση των επιστημονικών καταστάσεων κι όχι ως ποσοτική, μαθηματική ή πειραματική κατανόηση τους. Έτσι άνοιγε μια, έστω περιορισμένη, δυνατότητα αναγνώρισης της ιδιαιτερότητας της επιστημονικής σκέψης και δραστηριότητας. Με άλλα λόγια, άνοιγε μια προοπτική νομιμοποίησης του επιστημονικού λόγου στα πλαίσια της ορθόδοξης παιδείας.

Οι αλλαγές αυτές ήταν μάλλον απίθανο να είχαν την αποδοχή όλου του εκκλησιαστικού και πνευματικού κόσμου της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Κι αυτό γιατί οι οπαδοί της παράδοσης ήταν φυσικό να είναι επιφυλακτικοί έως απορριπτικοί. Οι πιο αρνητικοί όμως ήταν οι φιλοκαθολικοί και οι κρυπτοφιλοκαθολικοί, γιατί οι πρωτεργάτες αυτής της μεταρρύθμισης, ο Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρης και ο Θεόφιλος Κορυδαλέας, είχαν εκδηλώσει μια φιλοπρωτεσταντική στάση. Είναι φανερό ότι αυτές οι ομάδες ανθρώπων είχαν διαφορετικά κριτήρια εγκυρότητας για το περιεχόμενο της παιδείας και για τις βιβλιογραφικές επιλογές. Τις περισσότερες όμως φορές δεν εκφράζονταν άμεσα, για λόγους σκοπιμότητας. Έτσι οι φιλοπρωτεστάντες, μετά την επίδειξη της παρασκηνιακής δύναμης των Ιησουϊτών (κι αυτών που τους προστάτευαν) στη συκοφαντία και θανάτωση του Λούκαρη, έγιναν πολύ προσεχτικοί και δεν εκθέτονταν. Από την άλλη μεριά οι παράγοντες της ρωμαιοκαθολικής προπαγάνδας και διπλωματίας ευνοούσαν και την ύπαρξη ενός κρυπτοφιλοκαθολικού κύκλου ορθοδόξων για να παίζουν έναν πιο ευέλικτο κι αποδοτικό ρόλο. Αλλά και οι ζηλωτές της παράδοσης δεν μπορούσαν πάντοτε να αντιμετωπίζουν τις προκλήσεις και παρεμβάσεις με κατά μέτωπο αντιπαραθέσεις, έπρεπε να χρησιμοποιούν και διπλωματικές μεθόδους. Αυτή η ομαδοποίηση σηματοδοτεί και τα αντίστοιχα τρία ιδεολογικά ρεύματα που επηρέαζαν, σε μεγάλο βαθμό, τη νεοελληνική παιδεία μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα.

Η δυναμική που δημιουργήθηκε στην παιδεία, την περίοδο των μεταρρυθμίσεων του Λούκαρη, δεν ανακόπηκε μετά την ύπουλη εξόντωση του και την απομάκρυνση του Κορυδαλέα από τη θέση του. Το πατριαρχικό σχολείο συνέχισε το πρόγραμμα των φιλοσοφικών μαθημάτων, που είχε

¹²⁵ Βλ. Νικολαΐδη, Ε.: Η διδασκαλία του Πτολεμαίου κατά την Τουρκοκρατία, στο Νικολαΐδη, Θ.(επ.): *Πρακτικά Ημερίδας. Οι Μαθηματικές Επιστήμες στην Τουρκοκρατία*, Ελληνική Εταιρεία Ιστορίας Επιστημών και Τεχνολογίας-Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Ε.Ι.Ε., 1992, σελ. 113-119.

¹²⁶ Βλ. Μπαρτζελιώτη, Λ.Κ.: *Φιλοσοφία και Επιστήμη. Η αντιπαραθέση φυσικής φιλοσοφίας και μαθηματικής επιστήμης κατά τους χρόνους της «αιχμαλωσίας»*, Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1991, σελ. 67-71.

καθιερώσει ο Κορυδαλέας, με το μαθητή και ομοϊδεάτη του Ιωάννη Καρυοφύλλη (1610-1692). Τον διαδέχθηκε στη διεύθυνση του συγκεκριμένου εκπαιδευτικού ιδρύματος, όπου δίδαξε για περισσότερο από δύο δεκαετίες. Όπως φαίνεται ο Καρυοφύλλης καλλιέργησε στα μαθήματα του τη θεολογικά αποδεσμευμένη Φιλοσοφία του Αριστοτέλη, προωθώντας έτσι και την αντίληψη της διπλής αλήθειας, που υπόθαλπε ο δάσκαλος του, σύμφωνα με την οποία υπάρχουν δύο ειδών αλήθειες: η θεολογική και η φιλοσοφικο-επιστημονική, οι οποίες είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους¹²⁷. Αυτή η αντίληψη απελευθέρωσε την επιστημονική σκέψη από τα δεσμά της Θεολογίας και άνοιξε το δρόμο για την ανάπτυξη της. Αναδείχθηκε μέσα από τη δυναμική του αντι-σχολαστικισμού στους κόλπους των προτεσταντών, όπου το διανοητικό κίνημα του Peter Ramus (1515-1572) και των οπαδών του ήταν μια από τις κύριες συνιστώσες, όπως και του νεο-αριστοτελισμού, που διαμορφώθηκε στο Πανεπιστήμιο της Πάδουας από τον κύκλο του Jacopo Zabarella (1533-1587) και του Cesare Cremonini (1550/2-1631) [πνευματικού πατέρα του Κορυδαλέα].

Οι ιδέες, οι επιλογές και το μορφωτικό πρότυπο του Κορυδαλέα είχαν μια μεγάλη ακτινοβολία στη νεοελληνική παιδεία του 17^{ου} αιώνα. Οι μαθητές και επίγονοι του, όπως ο Ιωάννης Καρυοφύλλης, ο Ευγένιος Γιαννούλης, ο Γερμανός Λοκρός, οι αδελφοί Λειχούδη κ.ά., συνέβαλαν στη διάδοση και καλλιέργεια της πνευματικής του κληρονομιάς. Ήταν φυσικό λοιπόν το περιεχόμενο σπουδών του πατριαρχικού σχολείου να διαμορφωθεί με βάση τις επιλογές και τους προσανατολισμούς του Κορυδαλέα και του κύκλου του. Αξίζει να αναφερθεί ότι στο κορυφαίο αυτό ίδρυμα της νεοελληνικής παιδείας, την εποχή εκείνη, αποκρυσταλλώθηκε η δομή του περιεχομένου σπουδών το 1663, με πατριαρχική απόφαση, σε τρεις βαθμίδες: την κατώτερη, όπου διδάσκονταν τα «κοινά γράμματα», τη μεσαία, με μαθήματα την «κυκλοπαίδεια, γραμματική, ρητορική και λογική» και την ανώτερη, που επικεντρώνονταν στη Φιλοσοφία και τη Θεολογία¹²⁸.

Το μορφωτικό πρόγραμμα του Κορυδαλέα και των οπαδών του βρήκε και μια ισχυρή αντίδραση. Έντονα επικριτικοί ήταν οι φιλοκαθολικά προσκείμενοι, όπως και οι υπέρμαχοι της παράδοσης. Κοινά σημεία της αντίθεσης τους ήταν από τη μια η φιλοπροτεσταντική στάση του Κορυδαλέα και κάποιων μαθητών του και από την άλλη η καλλιέργεια της διπλής αλήθειας. Πρόκειται για δύο ζητήματα που ήταν ασύμβατα και αντίθετα με τα δογματικά και θεολογικά τους ιδεώδη. Ένας εκπρόσωπος της πρώτης ομάδας που εναντιώθηκε στον Κορυδαλέα και το έργο του ήταν ο Χιώτης Ι.Α. Σταυρινός, πιθανότατα Ιησουΐτης, ο οποίος δημοσίευσε το 1640 στη Ρώμη το λιβελογράφημα με τον χαρακτηριστικό τίτλο: *Περί μετουσιώσεως. Κατά Κορυδαλού του καλβινολάτρη λόγοι δύο*¹²⁹. Μια αντίθεση που απηχεί και τη γενικότερη αντιπαράθεση των Ιησουϊτών στον φιλελεύθερο αριστοτελισμό¹³⁰, οι οποίοι, ως θεματοφύλακες της ρωμαιοκαθολικής παράδοσης, έθεταν, όπου ήταν δυνατόν, την επιστήμη

¹²⁷ Στο ίδιο, σελ. 68.

¹²⁸ Βλ. Χατζόπουλου, Κ.: *Ελληνικά Σχολεία στην Περίοδο της Οθωμανικής Κυριαρχίας (1453-1821)*, Θεσ/νίκη, 1991, σελ. 66.

¹²⁹ Βλ. Παπαδόπουλου, Θ.: *Η Νεοελληνική Φιλοσοφία*, Αθήνα, 1988, σελ. 160.

¹³⁰ Βλ. Κιτρομηλίδη, Π.Μ.: *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1996, σελ. 29-30.

στην υπηρεσία του Σχολαστικισμού¹³¹. Από τη δεύτερη κατηγορία, οι σημαντικότεροι που εναντιώθηκαν, ήταν ο Μελέτιος Συρίγος (1586-1664), ο Νικόλαος Κούρσουλας (1602-1652), ο Γεώργιος Κορέσσιος (1563/7-1661) και ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος (1641-1707)¹³².

Το αντίπαλο δέος των φιλοκαθολικών (ιδιαίτερα αυτών που διαπλέκονταν με τους Ιησουΐτες) και των «παραδοσιακών ορθόδοξων» δεν υποδηλώνει σε καμιά περίπτωση σύμπνοια και συμπαράταξη. Η αντιπαλότητα τους ήταν διαρκής και οξύτατη, φθάνοντας μέχρι και βίαιες μορφές. Για παράδειγμα στα μέσα του 17^{ου} αιώνα οι Ιησουΐτες της Νάξου και της Σαντορίνης έγιναν έντονα επιθετικοί ενάντια στον Ησυχασμό¹³³, που αποτελούσε τη βυζαντινή παρακαταθήκη της ορθόδοξης Θεολογίας. Ακόμη και οι Καπουκίνοι (μοναχοί ενός άλλου τάγματος της Καθολικής Εκκλησίας, που είχαν μια πιο ήπια στάση στο ιεραποστολικό τους έργο στην καθ' ημάς Ανατολή) επέκριναν τους Ιησουΐτες για την πολεμική τους στον Ησυχασμό και τα λιβελογραφήματα τους ενάντια στο Γρηγόριο Παλαμά και τον Κορέσσιο¹³⁴. Η προκλητικότητα αυτή κατάληξε το 1687-88 στη δολοφονία του ορθόδοξου πρόκριτου Κωνσταντίνου Κόκκου και του ευεργέτη των Ιησουΐτων Χρυσίνου Κορονέλλου¹³⁵.

Διαπιστώνεται λοιπόν, για μια ακόμη φορά, ότι οι Ιησουΐτες είχαν έναν δραστικό παρεμβατισμό στη ζωή και την κουλτούρα των Ελλήνων και των Ορθοδόξων γενικότερα. Κατά συνέπεια οι ιδεολογικοί τους άξονες επηρέαζαν βαθύτατα τη νεοελληνική παιδεία, είτε με τη μορφή των άμεσα ή έμμεσα ενσωματώσεων, είτε με τη μορφή των αντισταθμιστικών αναπροσαρμογών. Θα πρέπει επομένως να επισημανθούν αυτοί οι άξονες για να φωτιστεί και αυτή η πλευρά της νεοελληνικής περιρρέουσας ατμόσφαιρας.

Η «Κοινότητα του Ιησού», δηλ. το μοναχικό τάγμα των Ιησουΐτών, ιδρύθηκε το 1540 με κύριο σκοπό την επαναφορά των αποστατών προτεσταντών και των «σχισματικών» ορθοδόξων, όπως και την προσέλκυση των αλλοθρήσκων, στους κόλπους της Καθολικής Εκκλησίας, αξιοποιώντας όλα τα πολιτικά, οικονομικά και διανοητικά μέσα. Ένα τάγμα μοναχών που διέπνυαν από μια αυστηρή εσωτερική πειθαρχία, από μια ατσάλενη προσήλωση στα δόγματα και τις επιταγές της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και από μια αυταπάτηση και επιμονή στα ιεραποστολικά του καθήκοντα. Εκείνο όμως που διέκρινε τους Ιησουΐτες από τους άλλους ρωμαιοκαθολικούς μοναχούς ήταν η ευελιξία στις επιλογές τους και η προσαρμοστικότητα των ενεργειών τους στις εκάστοτε κοινωνικές περιστάσεις. Έτσι κατόρθωναν να συνδυάζουν δύο αποκλίνουσες νοοτροπίες: την παραδοσιακή συντηρητικότητα του ρωμαιοκαθολικού κατεστημένου και τη νεωτερικότητα του ουμανιστικού κινήματος. Κατά συνέπεια δεν δίσταζαν να συγκολλούν τον σχολαστικό Αριστοτελισμό με ανανεωτικά στοιχεία της νέας φυσικομαθηματικής σκέψης.

¹³¹ Βλ. Gascoigne, J.: A reappraisal of the role of the universities in the Scientific Revolution, στο Lindberg, D.C. / R.S. Westman (eds.): *Reappraisals of the Scientific Revolution*, Cambridge Univ. Press, 1990, σελ. 207-260, ειδ. σελ. 213.

¹³² Βλ. Παπαδόπουλου, Θ., πρ. παρ. 129, σελ. 163-195 και Μπαρτζελιώτη, Λ.Κ., πρ. παρ. 126, σελ. 72-74.

¹³³ Βλ. Ρούσσου-Μελιδώνη, Μ.Ν.: *Ιησουΐτες στον Ελληνικό Χώρο (1560-1915)*, εκδ. Κ.Ε.Ο., Αθήνα, 1991, σελ. 163.

¹³⁴ Στο ίδιο σελ. 201-2.

¹³⁵ Στο ίδιο, σελ. 163, 167.

Με τον τρόπο αυτό είχαν τη δυνατότητα να προσελκύουν περισσότερο κόσμο στο δικό τους διανοητικό πλαίσιο. Κι αυτό όχι περιστασιακά, αλλά μέσα από ένα καλά οργανωμένο εκπαιδευτικό μηχανισμό, όπου η πρόσμιξη της θεολογικής με την κοσμική μόρφωση, η άρτια διαπαιδαγώγηση και το κύρος των παρεχόμενων σπουδών αποτελούσαν ένα πρόσφορο υπόβαθρο προσέλκυσης των νέων.

Το εκπαιδευτικό τώρα σύστημα των Ιησουϊτών είχε ως επίκεντρο το θεσμό των Κολεγίων, που οι ίδιοι καθιέρωσαν. Πρόκειται για μια εκπαιδευτική βαθμίδα μεταξύ στοιχειώδους και πανεπιστημιακής παιδείας, δηλ. ήταν ένα είδος σύντηξης μέσης και ανώτερης μόρφωσης. Οι σπουδές διαρθρώνονταν σε δύο κύκλους. Ο πρώτος, ο κατώτερος, περιλάμβανε τρεις επάλληλες «τάξεις της γραμματικής», με κύριο αντικείμενο τη λατινική Γραμματική και την κατ'ήρηση, και στη συνέχεια από δύο διαδοχικές «τάξεις της ρητορικής», όπου διδάσκονταν η Ρητορική και στοιχεία από τη λατινική, κυρίως, Γραμματεία. Ο δεύτερος, ο ανώτερος, κύκλος απαρτιζόταν από την τριετή βαθμίδα της Φιλοσοφίας, με περιεχόμενο τη Λογική, τη Μεταφυσική, την Ηθική και τη Φυσική Φιλοσοφία, και συνεχιζόταν με την τεταρτοετή βαθμίδα της Θεολογίας, όπου διδάσκονταν ο Θωμισμός, η ηθική και η αντιρρητική Θεολογία¹³⁶. Τα μαθήματα της Φυσικής Φιλοσοφίας είχαν ως βάση την αριστοτελική Φυσική και συγκεκριμένα τα αριστοτελικά έργα: το *Περί ουρανού*, το *Περί γενέσεως και φθοράς*, το *Περί μετεώρων* και το *Μετά τα φυσικά*. Παράλληλα, διδάσκονταν τα Μαθηματικά του Ευκλείδη, με στοιχεία Αστρονομίας¹³⁷. Θα πρέπει να επισημανθεί εδώ ότι η αριστοτελική διδασκαλία της Φιλοσοφίας και της Φυσικής Φιλοσοφίας στα Κολέγια των Ιησουϊτών αποστρέφονταν το νεοαριστοτελισμό της Πάδουας και ακολουθούσε το «θωμικό αριστοτελισμό», στον οποίο η Φιλοσοφία λειτουργούσε ως μια «προσφορά υπηρεσίας και βοήθειας στην αληθινή σχολαστική θεολογία»¹³⁸. Αυτό σημαίνει ότι η θεολογική μονολιθικότητα αποτελούσε το κυρίαρχο στοιχείο του τύπου ορθολογικότητας της παιδείας των Ιησουϊτών. Μια ορθολογικότητα όπου η «διπλή αλήθεια» δεν μπορούσε να έχει κανέναν καταστατικό ρόλο. Ωστόσο αυτός ο ιδεολογικός περιορισμός δεν απομόνωνε την Κοινότητα του Ιησού από τα επιστημονικά δρώμενα. Μέλη της συνέβαλαν στην ανάπτυξη και καλλιέργεια των νέων επιστημονικών τάσεων, εκτός βέβαια εκείνων στις οποίες εναντιώθηκε το Βατικανό, όπως των αστρονομικών θεωριών του Κοπέρνικου και του Κέπλερ, ή της Μηχανικής του Γαλιλαίου¹³⁹. Μια συμπεριφορά που φαίνεται αντιφατική. Δεν ήταν όμως. Γιατί αντανάκλουσε τη βάση και τη δυναμική του Τάγματος των Ιησουϊτών, που σημαίνει ότι από τη μια ήταν θεματοφύλακας των ρωμαιοκαθολικών ιδεωδών κι από την άλλη

¹³⁶ Βλ. Power, E.J.: *Main Currents in the History of Education*, McGraw-Hill Book Company, 1970, σελ. 408-409, Graves, F.P.: *A History of Education During the Middle Ages and the Transition to Modern Times*, Greenwood Press, 1970, σελ. 213-215, Μωραΐτου, Δ.Γ.: *Ιστορία της Παιδαγωγικής*, Εν Αθήναις, 1927, σελ. 89, και Χριστοδουλάκη, Γ.: *Ο Ανθρωπισμός- Humanismus-και το Μορφωτικό Πρόβλημα στην Ευρώπη, 8^{ος} -18^{ος} αιώνας*, Αθήνα 1989, σελ. 64-66.

¹³⁷ Βλ. Τσιρπανλή, Ζ.Ν.: *Το Ελληνικό Κολλέγιο της Ρώμης και οι Μαθητές του (1576-1700)*, Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη, 1980, σελ. 80.

¹³⁸ Βλ. Mesnard, P.: *Η παιδαγωγική των Ιησουϊτών*, στο βιβλίο *Chateau, J. (επιμ.): Οι Μεγάλοι Παιδαγωγοί*, εκδ. Κένταυρος, Αθήναι, σελ. 77-152, ειδ. σελ. 107-108.

¹³⁹ Βλ. Harris, S.J.: *Jesuit Ideology and Jesuit Science: Scientific Activity in the Society of Jesus, 1540-1773*, Ph.D., The University of Wisconsin-Madison, 1988, σελ. 180-190.

εμπροσθοφυλακή για την προώθηση και καθιέρωση τους σε διαφορετικούς πολιτισμούς. Έτσι η παραδοσιακή αντιμετώπιση της γνώσης και της επιστήμης, ως θεωρητικό υπόστρωμα της ρωμαιοκαθολικής Θεολογίας, έπρεπε να συνυφανθεί με τα κοσμικά ενδιαφέροντα και τις πρακτικές ανάγκες, δηλ. με τις ωφελιμιστικές μορφές της γνώσης, για την αποδοχή και την αποτελεσματικότητα του ιεραποστολικού έργου. Οι Ιησουΐτες λοιπόν, αρκετά ευαισθητοποιημένοι και ευέλικτοι στο αποστολικό τους καθήκον, προώθησαν και πρόβαλαν διάφορες πλευρές του επιστημονικού εκσυγχρονισμού, όπως και εφάρμοσαν την επιστήμη σε ποικίλους τομείς του επιστητού¹⁴⁰. Δύο πολύ χαρακτηριστικές περιπτώσεις ήταν η δημιουργία του Γρηγοριανού ημερολογίου και η προώθηση της Γραμμικής Προοπτικής, που χρησιμοποιήθηκαν και ως «ιδεολογικοί καταλύτες» στις πολιτισμικές διαπλοκές τους¹⁴¹. Αξίζει ωστόσο να αναφερθεί ότι η επιστημολογική σύνθεση της σχολαστικής θεώρησης της γνώσης με τη θετική και ωφελιμιστική διάσταση της δεν είχε την πλήρη ομοφωνία των θεωρητικών του Τάγματος. Για παράδειγμα ο διαπρεπής Ιησουΐτης αστρονόμος και μαθηματικός Christophore Clavius (1537-1612) με τους οπαδούς του έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο στην επιστημολογική συναρμογή του σχολαστικού Αριστοτελισμού με τις Μαθηματικές Επιστήμες και την αξία των εφαρμογών τους¹⁴². Αντίθετα ο Ιησουΐτης φιλόσοφος Benedictus Pererius (1535-1610) και οι αριστοτελικοί υπομνηματιστές του πανεπιστημίου Coimbra, που επιμελήθηκαν τα φιλοσοφικά εγχειρίδια των ιησουΐτικων Κολεγίων, υποτιμούσαν τις Μαθηματικές Επιστήμες θεωρώντας αυτές ότι είναι μεταγνωστικά ασύμβατες με την αριστοτελική επιστημολογία¹⁴³. Η επίπτωση της θεωρητικής αυτής απόκλισης ήταν η διαφορετική εκπαιδευτική θέση και αντιμετώπιση των Μαθηματικών Επιστημών μεταξύ των Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων που καθοδηγούσαν οι Ιησουΐτες.

Οι πρώτες εγκαταστάσεις Ιησουΐτων στις περιοχές που ζούσαν οι Έλληνες άρχισαν τη δεκαετία του 1580. Συγκεκριμένα ήρθαν στην Κωνσταντινούπολη το 1583, στην Κρήτη το 1588 και λίγο αργότερα, το 1594, στη Χίο. Ίδρυσαν μάλιστα το 1600 Κολέγιο στο Χάντακα της Κρήτης και γύρω στο 1598 τη σχολή του Αγίου Αντωνίου στη Χίο¹⁴⁴. Η ορμητική όμως διείσδυση τους και η δυναμική παρέμβαση τους στην καθ' ημάς Ανατολή άρχισε το 1609, όταν εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη η πρώτη ομάδα των γάλλων

¹⁴⁰ Βλ. Dear, P.: *Discipline & Experience. The Mathematical Way in the Scientific Revolution*, The University of Chicago Press, 1995, σελ. 32 κ.ε.

¹⁴¹ Βλ. Nicolaïdis, E.: *Les Grecs en Russie et Russes en Chine au XVIIème Siècle: Le Contexte de la Copie par Chrysanthos des Livres Astronomiques "Perdus" de Verbiest*, *Archives Internationale d' Histoire des Sciences*, n.133, Vol. 44, 1994, σελ. 271-308, ειδ. σελ. 282-289. Επίσης βλ. Καστάνη, Ν.: Η τύχη της γραμμικής προοπτικής στη νεοελληνική παιδεία, στα *Πρακτικά Συνεδρίου "Οι Επιστήμες στον Ελληνικό Χώρο"*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/ Ε.Ι.Ε., εκδ. Τροχαλία, 1997, σελ. 289-306, ειδ. σελ. 300.

¹⁴² Βλ. Dear, P.: *Jesuit Mathematical Science and the Reconstitution of Experience in the Early Seventeenth Century*, *Studies in History and Philosophy of Science*, Vol. 18, No. 2, σελ. 133-175, ειδ. σελ. 136 κ.ε.

¹⁴³ Βλ. Dear, P. πρ. παρ. 140, σελ. 36. Επίσης βλ. Crombie, A.C.: *Mathematics and Platonism in the Sixteenth-Century Italian Universities and in Jesuit Educational Policy*, στο *ΠΡΟΣΜΑΤΑ Natuwissenschaftsgeschichtliche Studien*, Y. Maeyama / W.G. Saltzer (eds.), Franz Steiner Verlag, 1997, σελ. 63-94, ειδ. σελ. 66-67.

¹⁴⁴ Βλ. Ρούσσου-Μηλιδώνη, Μ.Ν.: *Ιησουΐτες στον Ελληνικό Χώρο (1560-1915)*, εκδ. Κ.Ε.Ο., 1991, σελ. 74, 96.

Ιησουϊτών, ύστερα από την έκδοση, το 1604, ειδικού φερμανιού του σουλτάνου το οποίο επιβεβαίωνε κατηγορηματικά τα δικαιώματα της Γαλλίας να προστατεύει όλους τους Καθολικούς της οθωμανικής επικράτειας¹⁴⁵. Πρόκειται δηλαδή για την ανάπτυξη της ιεραποστολικής δραστηριότητας των Ιησουϊτών στον ελληνικό κόσμο συντονισμένη με τη δραστική θρησκευτική πολιτική που ασκούσε η Γαλλία στην Ανατολή, την εποχή αυτή¹⁴⁶. Πρόβαλε έτσι ένας θρησκευτικός παρεμβατισμός στη ζωή, στις πεποιθήσεις και την πνευματικότητα των υπόδουλων Ελλήνων, όπου ο ρόλος της Γαλλίας δεν περιορίστηκε μόνο στο επίπεδο της διπλωματικής υποστήριξης, αλλά είχε και τον έλεγχο του συγκεκριμένου φορέα, που αποτελούσαν οι Ιησουΐτες και οι άλλοι καθολικοί μοναχοί. Μεθόδευσαν μάλιστα έτσι την καθοδήγησή τους ώστε να υπάγονται στη γαλλική αρμοδιότητα. Με άλλα λόγια, από την περίοδο αυτή και μετά, οι ιεραποστολές των Ιησουϊτών στις τουρκοκρατούμενες περιοχές ήταν, κατά κανόνα, γαλλικές¹⁴⁷. Γεγονός που είχε τον απόηχο του στη διαμόρφωση της νεοελληνικής παιδείας γενικά και της μαθηματικής παιδείας ειδικότερα.

Η μεθόδευση των Ιησουϊτών και των άλλων καθολικών μοναχών για την προσέγγιση και διείσδυση στους Έλληνες, μέσω της διαπαιδαγώγησης και μόρφωσης, εφαρμόστηκε συστηματικά την περίοδο της εδραίωσης τους στις τουρκοκρατούμενες περιοχές, από τη δεύτερη δηλαδή δεκαετία του 17^{ου} αιώνα. Ήδη από το 1609 λειτουργούσε στην Κωνσταντινούπολη σχολείο των Ιησουϊτών, στη Νάξο από το 1627, στη Σμύρνη άρχισαν να διδάσκουν από το 1628 και στη Ζάκυνθο, αργότερα, από τα μέσα της δεκαετίας του 1670¹⁴⁸. Βέβαια δίδασκαν και κατ' οίκον, εξατομικευμένα ή σε μικρές ομάδες μαθητών. Το συγκεκριμένο επίπεδο της παρεχόμενης μόρφωσης ήταν συνήθως στοιχειώδες. Περιλάμβανε ελληνική Ανάγνωση, Γραμματική, Λατινικά και Κατήχηση. Σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να διδάσκονταν και η Αριθμητική, όπως για παράδειγμα στη Χίο, όπου στο πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα τα καθολικά σχολεία πολλαπλασιάστηκαν και έφθασαν τα τρία. Στη Χίο άλλωστε γινόταν από τους Ιησουΐτες και μαθήματα Λογικής και Φιλοσοφίας¹⁴⁹.

Για τα Μαθηματικά, γενικότερα, αξιοσημείωτες είναι δύο περιστάσεις που σκιαγραφούν κάποια σχετικά ίχνη των Ιησουϊτών στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα της ελληνικής παιδείας της εποχής. Η πρώτη σχετίζεται με τις εκτιμήσεις του γάλλου Ιησουΐτη Francois Blaiseau από την ιεραποστολή του στην Αθήνα το 1641, όπου στην αναφορά του μεταξύ άλλων επισήμανε:

«...»

Εύχομαι να δώσει ο Θεός να εργαστούμε όχι μόνο μεταξύ των Ελλήνων αλλά και μεταξύ των Τούρκων. Σ' αυτό είναι δυνατό να βοηθήσει η

¹⁴⁵ Βλ. Κούκκου, Ε.Ε.: *Αι Διομολογήσεις και η Γαλλική Προστασία εις την Ανατολήν, 1535-1789*, Αθήνα, 1967, σελ. 58-59.

¹⁴⁶ Στο ίδιο, σελ. 60 κ.ε.

¹⁴⁷ Στο ίδιο, σελ. 78-79.

¹⁴⁸ Βλ. Ρούσσου-Μηλιδώνη, Μ.Ν., πρ. παρ. 144, σελ. 31, 130. Του ίδιου *Έλληνες Ιησουΐτες (1560-1773)*, εκδ. Κ.Ε.Ο., Αθήνα, 1993, σελ. 282, 303.

¹⁴⁹ Βλ. Παπαδόπουλου, Θ.: *Έκθεση περί των Ιησουϊτών της Χίου, Σύγχρονα Βήματα*, έτος ΚΒ', 1991, σελ. 73-89, ειδ. σελ. 82.

διδασκαλία των μαθηματικών, όπως έγινε και στην Κίνα.

....

Τα οφέλη που θα προκύψουν από την εγκατάσταση μας στην Αθήνα:

1. ...

....

4. Η πνευματική μόρφωση των καλογήρων και η διδασκαλία των μαθηματικών στα παιδιά των προκρίτων. Όπως έγινε από την αρχή, τα παιδιά των Ελλήνων και των Τούρκων με επισκέπτονται καθημερινά για να αποκτήσουν γεωγραφικές και μαθηματικές γνώσεις.

Εφόσον η Σεβασμιότητα σας αποφασίσει την ίδρυση σταθμού της μοναχικής μας κοινότητας στην Αθήνα, θα πρέπει να φροντίσει το συντομότερο για ό,τι απαιτείται προς συντήρηση και πρόοδο του έργου αυτού, ήτοι:

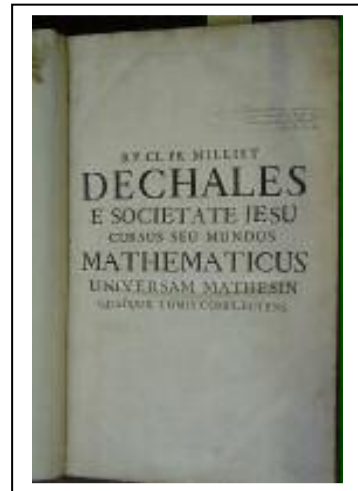
....

Έργα του Δημοσθένη, των ελλήνων ποιητών και το λεξικό "Specula". Φιλοσοφικά συγγράμματα. Τον Κλάβιο για τη Γεωγραφία και τον Ευκλείδη για τη Γεωμετρία. Το Μάγκινο για τον Πτολεμαίο.

....

Από τη Χαλκίδα ή Εύριππο στις 2 Ιανουαρίου 1645»¹⁵⁰.

Με δεδομένο ότι ο Blaiseau δραστηριοποιήθηκε στις ελληνικές κοινότητες για πάνω από δέκα χρόνια¹⁵¹ είναι πολύ πιθανό οι διαθέσεις του αυτές να είχαν εκδηλωθεί κι άλλες φορές ή και να βρήκαν μια απήχηση. Η δεύτερη περίπτωση είναι η συμμετοχή σε κάποια γαλλική ιεραποστολή Ιησουϊτών στις Τουρκοκρατούμενες περιοχές του μαθηματικού Claude François Milliet Dechales (1621-1678), συγγραφέα του έργου *Cursus seu mundus mathematicus* (Lyons, 1674) και του *Les éléments d'Euclide* (Lausanne, 1678), που επανεκδόθηκαν αρκετές φορές¹⁵². Ένας μαθηματικός που ήταν γνωστός σε έλληνες δασκάλους των Μαθηματικών και αναφέρθηκε σε έργα τους, έναν αιώνα μετά¹⁵³.

¹⁵⁰ Βλ. Ρούσσου-Μηλιδώνη, Μ.Ν., πρ. παρ. 144, σελ. 225-228.

¹⁵¹ Βλ. Ρούσσου-Μηλιδώνη, Μ.Ν.: *Ιησουΐτες του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα περιγράφουν το Αιγαίο*, εκδ. Δήμου Ανω Σύρου, Αθήνα, 1989, σελ. 31.

¹⁵² Βλ. Schaaf, W.: Dechales, Claude François Milliet, *Dictionary of Scientific Biography*, ed. by Gillispie, C.C., Charles Scribner's Sons, N.Y., vol 3, 1972, σελ. 621-622.

¹⁵³ Βλ. Μαρινέσκου, Φ.: Τα εγχειρίδια των μαθηματικών επιστημών στο ρουμανικό χώρο στην περίοδο της Τουρκοκρατίας, στα *Πρακτικά Ημερίδας: Οι Μαθηματικές Επιστήμες στην Τουρκοκρατία*, επ. Θ. Νικολαΐδη, Ελληνική Εταιρεία Ιστορίας Επιστήμης και Τεχνολογίας - Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Ε.Ι.Ε., 1992, σελ. 69-75, ειδ. σελ. 71. Επίσης βλ. Λάμπρου, Μ.: Μια προσπάθεια διπλασιασμού του κύβου την εποχή της Τουρκοκρατίας και το κείμενο

Με το εκπαιδευτικό τους έργο οι Ιησούϊτες ανάπτυξαν, χωρίς αμφιβολία, έναν τρόπο επηρεασμού των Ορθόδοξων. Παράλληλα όμως διαμόρφωσαν και έμμεσες μορφές διείσδυσης στην ορθόδοξη κουλτούρα. Μια τέτοια περίπτωση ήταν το εκκλησιαστικό σχολείο, που ίδρυσε το 1631 στο Κίεβο ο γαλλοσπουδαγμένος ορθόδοξος μητροπολίτης Peter Moghila (ή Monila), στο οποίο διδάσκονταν ο Θωμισμός, δηλ. η ρωμαιοκαθολική Θεολογία, σε συνδυασμό με τους Πατέρες της Ορθόδοξης Εκκλησίας¹⁵⁴. Κι αυτό δεν είναι παρά ένα μικρό δείγμα της διάβρωσης του ορθόδοξου κατεστημένου από την «Ρωμαιοκαθολική Προπαγάνδα», που σε ευρύτερη κλίμακα περιλάμβανε Πατριάρχες και στελέχη της Εκκλησίας και της πνευματικής ζωής.

Παρ' όλα αυτά το φρόνημα των Ελλήνων δεν κάμφθηκε. Αντιστάθηκαν και αντέδρασαν με διάφορους τρόπους. Ένας απ' αυτούς ήταν η μεγαλύτερη ενίσχυση της παιδείας. Και στην προσπάθεια αυτή αρωγοί στάθηκαν οι ευκατάστατοι έλληνες έμποροι και οι ηγεμόνες των παραδουνάβιων περιοχών, οι οποίοι ευαισθητοποιήθηκαν, όπως φαίνεται, από τη δύσκολη κατάσταση του σκλαβωμένου ελληνισμού λόγω του επιθετικού παρεμβατισμού της «Καθολικής Προπαγάνδας». Έτσι με γενναία χρηματοδότηση κάποιων απ' αυτούς ιδρύθηκαν νέα σχολεία. Στην προκειμένη περίπτωση διακρίνονται ο κερκυραίος δικηγόρος και έμπορος στη Βενετία Θωμάς Φλαγγίνης (1578-1648), οι γιαννιώτες έμποροι στη Βενετία Επιφάνιος Ηγούμενος (17^{ος} αιώνας) και Μάνος Γκιούμας (ή Γκιόνμας, 17^{ος} αιώνας) και ο καστοριανός γουναράς στην Κωνσταντινούπολη Μανολάκης Καστοριανός (17^{ος} αιώνας).

Η Φλαγγίνειος Σχολή, που ιδρύθηκε στη Βενετία το 1665 και λειτούργησε απρόσκοπτα μέχρι το 1789 με το κληροδότημα του ευεργέτη της, είχε, σύμφωνα με τη διαθήκη του, τον εξής σκοπό:

« να αποφοιτούν από αυτό ικανοί ορθόδοξοι εκκλησιαστικοί άνδρες και να αναπτυχθή το εμπόριο της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας»¹⁵⁵.

Αποσκοπούσε δηλαδή στη δημιουργία ενός αντίποδα του παπικού κολεγίου για τη μόρφωση των ιερωμένων της Ορθόδοξης Εκκλησίας από τη μια και ενός εκπαιδευτικού πλαισίου για την προετοιμασία αυτών που θα επιδοθούν στο εμπόριο από την άλλη. Σύμφωνα λοιπόν με τη βούληση του Φλαγγίνη το νέο σχολείο έπρεπε να συνδυάζει τη λόγια και την ωφελιμιστική παιδεία. Γεγονός που σηματοδοτεί μια διεύρυνση της μέχρι τότε δυνατότητας σπουδών στην καθ' ημάς Ανατολή. Διαμορφώθηκε έτσι μια νέα εκπαιδευτική προοπτική που επέτρεπε και τη διδασκαλία κάποιων στοιχείων από τη σύγχρονη μαθηματική πρακτική. Κι αυτό, όπως φαίνεται, πραγματοποιήθηκε με τη χρησιμοποίηση της «Λογαριαστικής» ως διδακτικό εγχειρίδιο στο συγκεκριμένο σχολείο¹⁵⁶.

της Αντιπελάργησης, στα Πρακτικά Συνεδρίου: Οι Επιστήμες στον Ελληνικό Χώρο, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Ε.Ι.Ε., εκδ. Τροχαλία, 1997, σελ.149-177, ειδ. σελ. 158.

¹⁵⁴ Βλ. McNeill, W.H., πρ. παρ. 122, σελ. 207.

¹⁵⁵ Βλ. Καραθανάση, Α.Ε.: *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη, 1975, σελ. 52.

¹⁵⁶ Στο ίδιο, σελ. 191.

Κάτι ανάλογο συνέβη και στα Ιωάννινα με την ίδρυση και λειτουργία των δύο νέων σχολείων. Το πρώτο που χρηματοδοτήθηκε από τον Επιφάνιο και άνοιξε τις πύλες του το 1658 έπρεπε, σύμφωνα με το καταστατικό του,

«εκτός της Γραμματικής και των Σχολαστικών μαθημάτων (να) παραδίδεται κι' η Φιλοσοφία, καθώς και αι Επιστήμαι»¹⁵⁷.

Μια απαίτηση που ο Επιφάνιος δεν την άφησε στην τύχη της. Προέβλεψε την ανάγκη να μορφωθεί κατάλληλος δάσκαλος, δίνοντας υποτροφία σε νέους που θα σπούδαζαν για το σκοπό αυτό στην Ιταλία. Ένας απ' αυτούς που επωφελήθηκαν της εν λόγω προσφοράς ήταν ο Μιχαήλ Μήτρος (1661-1714), ο μετέπειτα μητροπολίτης Αθηνών Μελέτιος, ο οποίος σπούδασε στην Πάδουα Ιατρική, Φιλοσοφία και Επιστήμες. Όταν επανήλθε στην πατρίδα του, τα Ιωάννινα, ανέλαβε τη σχολαρχία της σχολής του Επιφάνιου και δίδαξε σ' αυτή το διάστημα 1686-1692. Όπως φαίνεται συνέβαλε στη διδασκαλία των Επιστημών και έλαμψε η διδακτική του ικανότητα, για τον οποίο οι σύγχρονοι του θεωρούσαν ότι ήταν «ου μόνον φιλόσοφος και μαθηματικός, αλλά και ρήτωρ άριστος και αστρονόμος»¹⁵⁸.

Το άνοιγμα αυτό προς τις επιστήμες συμμερίστηκε και ο ευεργέτης του δεύτερου νέου σχολείου στα Ιωάννινα, Μάνος Γκιούμας (ή Γκιόνμας), ο οποίος στο δωρητήριο έγγραφο του σημείωνε ότι στη νεοϊδρυόμενη σχολή έπρεπε να διδάσκονται στην ελληνική γλώσσα «η γραμματική, τα ανθρωπιστικά γράμματα και οι επιστήμες»¹⁵⁹. Το σχολείο άρχισε να λειτουργεί τη δεκαετία του 1670 με πρώτο σχολάρχη τον Βησσαρίωνα Μακρή (1635-1699), ο οποίος δεν δίδαξε επιστημονικά μαθήματα. Το πρόγραμμα σπουδών ανανεώθηκε από το 1682 και μετά, όταν ανέλαβε τη διεύθυνση του σχολείου ο Γεώργιος Σουγδουρής (μέσα του 17^{ου} αιώνα- 1725) και για ένα μικρό διάστημα ο Αναστάσιος Παπαβασιλείου ή Παπαβασιλόπουλο, οι οποίοι μεταξύ άλλων δίδαξαν στοιχεία Φυσικής Φιλοσοφίας και Μαθηματικών¹⁶⁰. Αξίζει να αναφερθεί ότι στον δεύτερο εξ αυτών οφείλεται το χειρόγραφο:

«Εισαγωγή Μαθηματικής εκ της των Λατίνων φωνης μετοχτευθεισα σπουδη και δαπάνη και πόνω μεγίστω του λογιωτάτου κύρ Αναστασίου του Παπαβασιλείου του εξ Ιωαννίνων»,

του 1695, το οποίο σώζεται μέχρι σήμερα¹⁶¹. Πρόκειται για μαθήματα Πρακτικής Γεωμετρίας, που η διδασκαλία τους «ξένισε κατ' αρχάς και κατόπιν τοσοτον κατακρίθηκε, "ως αθείστική" ..., ώστε μετ' ολίγον ο Παπαβασιλείου εγκατέλειψε την παράδοση, φοβούμενος τον αφορισμό της εκκλησίας»¹⁶².

Η «Εισαγωγή Μαθηματικής εκ της των Λατίνων φωνης μετοχτευθεισα» ήταν το δεύτερο αξιοσημείωτο βήμα της ελληνικής μαθηματικής παιδείας μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης. Ένα βήμα δηλαδή μετά την πρώτη έκδοση

¹⁵⁷ Βλ. Μιχαλόπουλου, Φ.: *Τα Γιάννενα κι η Νέο Ελληνική Αναγέννηση (1648-1820)*, Αθήνα, 1930, σελ. 30.

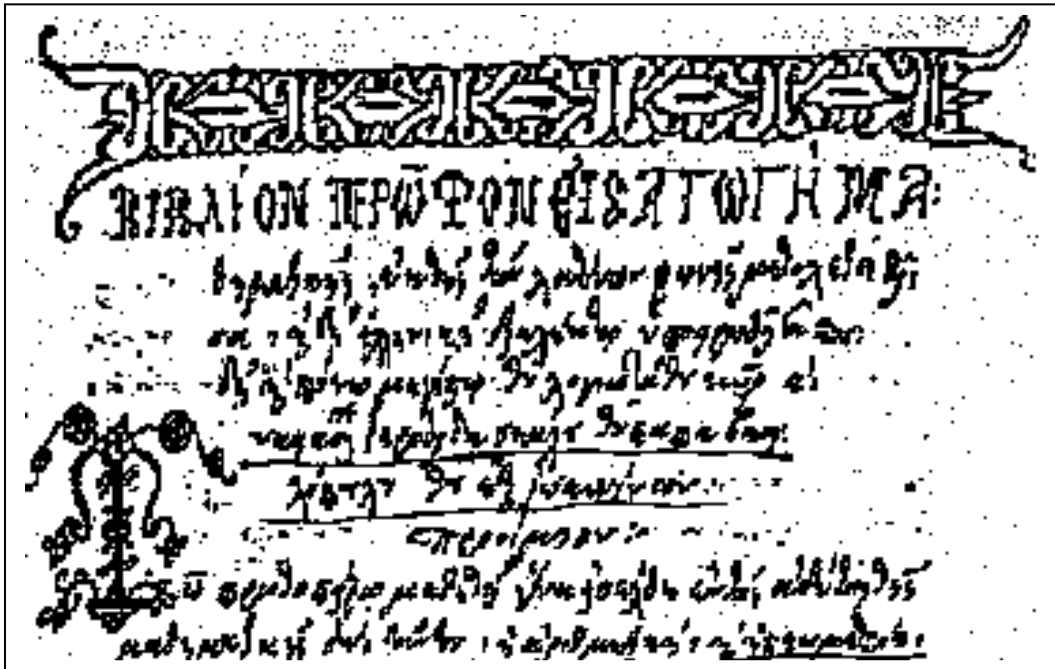
¹⁵⁸ Στο ίδιο, σελ. 31.

¹⁵⁹ Βλ Χατζόπουλου, Κ., πρ. παρ. 128, σελ. 97.

¹⁶⁰ Στο ίδιο, σελ. 98.

¹⁶¹ Βλ. Καρά, Γ.: *Οι Επιστήμες στην Τουρκοκρατία. Χειρόγραφα και Έντυπα. Τόμος Α' Τα Μαθηματικά*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1992, σελ. 125-126.

¹⁶² Βλ. Μιχαλόπουλου, Φ., πρ. παρ. 157, σελ. 35.

της «Λογαριαστικής». Ένα βήμα που χρειάστηκε πάνω από εκατό χρόνια να γίνει και ήταν μετέωρο. Γιατί; Τι το θεολογικά επιλήψιμο είχε; Μ' άλλα λόγια τι ιδεολογική αντίθεση μπορεί να προκάλεσε στο εκκλησιαστικό κατεστημένο της περιοχής; Ο μόνος τρόπος για να δοθεί μια απάντηση είναι να φωτιστεί αυτή η ιδεολογική εναντίωση μέσα από το γενικότερο πλαίσιο των αντιδράσεων του «σκληρού πυρήνα» της Ορθοδοξίας, εκείνη την εποχή.

Την τελευταία δεκαετία του 17^{ου} αιώνα εκδηλώθηκαν στους κόλπους της Ορθόδοξης Εκκλησίας κάποιες ιδεολογικές αντιδράσεις, που είχαν έναν κοινό παρονομαστή. Η πιο ενδεικτική ήταν αυτή του δυναμικού Πατριάρχη Ιεροσολύμων Δοσίθεου (1641-1707), το 1692, στη διδασκαλία των επιστημών από τους αδελφούς Ιωαννίκο και Σωφρόνιο Λειχούδη στη Σλαβο-ελληνο-λατινική Ακαδημία της Μόσχας¹⁶³. Στην ίδια συγκυρία περιλαμβάνεται ο αφορισμός με την κατηγορία της ετεροδοξίας, το 1691, του συνεχιστή της ανακαινιστικής προσπάθειας των Λούκαρη-Κορυδαλέα, Ιωάννη Καρυοφύλλη, από την Ορθόδοξη Εκκλησία. Μια καταδίκη η οποία προήλθε, όπως φαίνεται, από την ομάδα που αποτελούσαν: ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Καλλίνικος Β' και ο «εξ απορρήτων» Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Τον ισχυρό δηλαδή πυρήνα που εξέφραζε τον αντίποδα των ανανεωτικών τάσεων στην Ορθοδοξία γενικά και την ελληνική παιδεία ειδικότερα¹⁶⁴. Το σκηνικό αυτό συμπληρώνεται και με τις βαρύτατες κατηγορίες που διατυπώθηκαν, λίγα χρόνια πριν την εκπνοή του αιώνα, από τον μητροπολίτη Ιωαννίνων Κλήμη και τον κύκλο του ενάντια στο νεωτεριστή σχολάρχη Γεώργιο Σουγδουρή, «γιατί δεν φρονουσε σύμφωνα με τους θείους

¹⁶³ Βλ. Καραθανάση, Α.Ε.: Ιωαννίκος και Σωφρόνιος αδελφοί Λειχούδη. Βιογραφικές σημειώσεις από νεώτερες έρευνες, *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, 2, 1977, σελ. 179-194, ειδ. σελ. 188.

¹⁶⁴ Βλ. Καραθανάση, Α.Ε.: *Οι Έλληνες Λόγιοι στη Βλαχία (1670-1714)*, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη, 1982, σελ. 210-211.

κανόνες»¹⁶⁵. Τον χαρακτήριζαν αιρετικό και τον αποκαλούσαν «Βαρλαμίτη και Ακινδυνιακό»¹⁶⁶, που σημαίνει ότι τον αντιμετώπιζαν ως αντίπαλο του Ησυχασμού. Αποκαλύπτεται έτσι ότι πρόκειται για μια ιδεολογική εναντίωση των οπαδών του Ησυχασμού στις παρεκκλίσεις από την «πατροπαράδοτη» ορθολογικότητα. Μια αντίδραση την οποία πλαισιώναν, στον ένα ή άλλο βαθμό, ο Βησσαρίωνας Μακρής και ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος¹⁶⁷.

Αυτή η απορριπτική στάση εξέφραζε την ισχυροποίηση των εκπροσώπων της παραδοσιακής Ορθοδοξίας. Και είναι αλήθεια ότι η ισχυροποίηση αυτή επήλθε ύστερα από μια περίοδο διάβρωσης των δομών εξουσίας της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Κατά συνέπεια υποδήλωνε μια ανασύνταξη των «αμόλυντων» εκείνων δυνάμεων που απέκτησαν, σε μεγάλο βαθμό, τον έλεγχο της κατάστασης. Οπότε η εκκλησιαστική αυτή ηγεσία έπρεπε, όπως ήταν φυσικό, να στηρίζεται σ' ένα εξίσου «αμόλυντο» μεταθεωρητικό υπόβαθρο. Και στην προκειμένη περίπτωση ο Ησυχασμός, ως καθαρά ορθόδοξη παράδοση, αποτέλεσε την οργανική εκείνη υποδομή της θεολογικής και ιδεολογικής συμπεριφοράς της. Μ' αυτό λοιπόν το σύστημα αναφοράς, η συγκεκριμένη ομάδα ασκούσε την εκκλησιαστική πολιτική και τον έλεγχο της ορθόδοξης παιδείας.

Ο ηγετικός αυτός κύκλος της Ορθόδοξης Εκκλησίας ενδιαφερόταν, χωρίς καμία αμφιβολία, για «την παιδεία και τις σπουδές, αλλά τις περιχαράκωνε στο στενό χώρο της άμυνας της Ορθοδοξίας απέναντι στην καθολική και προτεσταντική προπαγάνδα». Διέπονταν «από το φόβο μήπως νοθευτεί η Ορθοδοξία από τις ιδέες που στέλνει η Ευρώπη»¹⁶⁸. Γι' αυτό ήθελαν μια θεολογική παιδεία σύμφωνα με τις ορθόδοξες επιταγές και ήταν αντίθετοι στη διδασκαλία των λατινικών και των επιστημών, γιατί θεωρούσαν ότι απηχούν τη ρωμαιοκαθολική ή την προτεσταντική νοοτροπία και προπαγάνδα¹⁶⁹. Έτσι κάθε απόπειρα εισαγωγής τέτοιων μαθημάτων ή χρησιμοποίησης ύποπτων ξενόγλωσσων διδακτικών εγχειριδίων αντιμετωπίζονταν εχθρικά. Κατά συνέπεια η «*Εισαγωγή Μαθηματικής της εκ των Λατίνων φωνής μετοχτευθεισα*» του Παπαβασιλείου ή Παπαβασιλόπουλου είχε ερείσματα ενοχής, γιατί ήταν μετάφραση από τα λατινικά και ίσως να προέρχονταν από κάποιο ιησουΐτικο εγχειρίδιο Μαθηματικών, τα οποία, σημειωτέον, είχαν κατακλύσει την Ευρώπη. Και αν συνδυαστούν με το μάθημα Λογικής που δίδασκε και εμπνέονταν από την *Logique* του Port Royal (Paris, 1662)¹⁷⁰ και

¹⁶⁵ Βλ. Μιχαλόπουλου, Φ., πρ. παρ. 157, σελ. 35.

¹⁶⁶ Βλ. Παπαδόπουλου, Θ., πρ. παρ. 129, σελ. 274.

¹⁶⁷ Βλ. Χρήστου, Π.: *Θεολογικά Μελετήματα*, τόμος 3^{ος}, Θεσσαλονίκη, 1977, σελ. 183, 187-188.

¹⁶⁸ Βλ. Καραθανάση, Α.Ε., πρ. παρ. 164, σελ. 213.

¹⁶⁹ Βλ. Στάθη, Π.: *Χρυσάνθος Νοταράς Πατριάρχης Ιεροσολύμων. Πρόδρομος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού*, Σύνδεσμος των εν Αθήναις Μεγαλοσχιολιτών, Αθήνα, 1999, σελ. 156.

¹⁷⁰ Βλ. Πέτσιου, Κ.Θ.: *Η διδασκαλία της Λογικής κατά την περίοδο του νεοελληνικού Διαφωτισμού, στα Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου: Νεοελληνικός Διαφωτισμός (απόπειρα μιας νέας ερευνητικής συγκομιδής)*, Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης, Κοζάνη, 1999, σελ. 351-378, ειδ. σελ. 366 υπ. 66.

τις ιδέες του Καρτέσιου¹⁷¹, τότε η θέση του ήταν αρκετά επιβαρημένη, τόσο για να αισθάνεται επισφαλής.

Αυτή η πρόσκαιρη διδασκαλία της Πρακτικής Γεωμετρίας ήταν η πρώτη σημαντική υπέρβαση του μορφωτικού πλαισίου της *Λογαριαστικής*. Ήταν μια αναλαμπή στην περιορισμένη διάσταση εκκοσμίκευσης της νεοελληνικής παιδείας του 17^{ου} αιώνα. Η εικόνα όμως της τότε μαθηματικής κουλτούρας περιλαμβάνει και κάποια δευτερεύοντα στοιχεία, που χρωματίζουν λίγο το περίγραμμα της. Οι εκδόσεις και η κυκλοφορία ελληνικών μαθηματικών βιβλίων, τη συγκεκριμένη εποχή, είναι το ένα απ' αυτά και η επισήμανση μαθηματικών αναφορών σε εγκυκλοπαιδικό εγχειρίδιο κάποιο άλλο. Πιο συγκεκριμένα παρατηρείται ότι η *Λογαριαστική* επανεκδίδεται τον 17^ο αιώνα έξι φορές, με τη εξής κατανομή: 1621, 1641, 1654, 1679, 1681, 1687. Διαπιστώνεται μάλιστα μια αξιοσημείωτη πυκνότητα την οκταετία 1679-1687, που υποδηλώνει μια αυξημένη ζήτηση των γνώσεων και των χειρισμών της Πρακτικής, ή καλύτερα της Εμπορικής, Αριθμητικής την περίοδο αυτή. Πρόκειται για ένα μαθηματικό ενδιαφέρον που καλύπτονταν κύρια με τη *Λογαριαστική* και σε πολύ στοιχειώδες επίπεδο από το *Βιβλιαρίδιον πρόχειρον τοις πασι περιέχον τους αριθμούς Γραικούς τε, και Ιταλικούς, κατά τρόπον αναδιπλασιασμού*, το οποίο εκδόθηκε το 1645 στη Βενετία. Κάτι ανάλογο κυκλοφορεί λίγα χρόνια αργότερα, πριν το 1680, που ήταν γνωστό ως «Ταρίφα με ταις πόσταις», του οποίου ο πραγματικός τίτλος αποτυπώνεται στην πρώτη γνωστή σήμερα έκδοση του 1708 ως *Πρακτική των Λογαριασμών, ήγουν νέα εφεύρεσις διά να κάμη τινάς κάθε μεγάλον λογαριασμόν εις τα πουλήματα, ηγοράσματα, μέτρα, ζύγια, με κάθε λογησ τιμήν, και κάθε λογησ αργύρια, εις όλα τα μέρη του Κόσμου. Ακόμη διά να μοιράση κάθε πράγμα εις περισσότερα μέρη και να κάμη μερισμούς εις Συντροφίαις. Περιέχουσα και τους τόπους, όπου υπάγει τινάς και έρχεται, εις όλα τα μέρη της γης και άλλας ωφελίμους ερμηνείας*¹⁷².

Σε θεωρητικό, τώρα, επίπεδο κάποιες μαθηματικές νύξεις εντοπίζονται στο βιβλίο *Αρμονία οριστική των όντων κατά τους Ελλήνων σοφούς συντεθεισα παρά Γερασίμου Βλάχου του Κρητός, καθηγουμένου του Μεγάλου Γεωργίου Σκαλωτου, ευαγγελικού κήρυκος και των επιστημων διδασκάλου*, που εκδόθηκε στη Βενετία το 1661. Συγκεκριμένα μεταξύ των παραγράφων του περιλαμβάνονται και οι εξής: περί ποσότητας, περί μαθηματικής και περί αριθμού¹⁷³. Πρόκειται για κάποιους ορισμούς δανεισμένους, κατά κανόνα, από έργα του Αριστοτέλη¹⁷⁴, ίσως και από τον Ευκλείδη¹⁷⁵. Αξίζει να σημειωθεί ότι η δοξογραφική αυτή συλλογή φιλοσοφικών, θεολογικών και

¹⁷¹ Βλ. Χατζή, Γ.: *Αναστασίου Παπαβασιλόπουλου*, Σύνοψις γενικής λογικής έξεως (απόσπασμα), *Τα νέα του Κ.Ε.ΝΕ.Φ. (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων-Τομέας Φιλοσοφίας)*, τευχος 4, Φθινόπωρο 1999, σελ. 26-33, ειδ. σελ.26.

¹⁷² Βλ. Σκλαβενίτη, Τ.Ε.: *Τα Εμπορικά Εγχειρίδια της Βενετοκρατίας και Τουρκοκρατίας και η Εμπορική Εγκυκλοπαίδεια του Νικόλαου Παπαδόπουλου*, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Παράρτημα του Περιοδικού Μνήμων, αρ. 5, Αθήνα 1991, σελ. 25.

¹⁷³ Βλ. Τατάκη, Β.Ν.: *Γεράσιμος Βλάχος ο Κρης (1605/1607-1685)*. Φιλόσοφος, Θεολόγος, Φιλολόγος, Βιβλιοθήκη του Ελληνικού Ινστιτούτου Βενετίας Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών-αρ.5, Βενετία, 1973, σελ. 137-139.

¹⁷⁴ Βλ. Ψημμένου, Ν.Κ.: *Η Ελληνική Φιλοσοφία από το 1453 ως το 1821*, τόμος Α', εκδ. «Γνώση», 1988, σελ. 275.

¹⁷⁵ Βλ. Τατάκη, Β.Ν., πρ. παρ. 173, σελ. 135.

επιστημονικών ορισμών γράφηκε πιθανότατα για σχολικό εγχειρίδιο¹⁷⁶. Άλλωστε ο συγγραφέας του, Γεράσιμος Βλάχος (1605/1607-1685) που υπήρξε ηγούμενος μονών στην Κρήτη και την Κέρκυρα και τα τελευταία πέντε χρόνια της ζωής του μητροπολίτης Φιλαδελφείας, δίδαξε από το 1655 μέχρι το 1662 στο σχολείο της ελληνικής κοινότητας της Βενετίας ως «διδάσκαλος των επιστημων κατ' αμφοτέρας τας διαλέκτους»¹⁷⁷. Θα πρέπει μάλιστα να επισημανθεί ότι είναι ο πρώτος, κατά πάσα πιθανότητα, που χρησιμοποίησε τον τίτλο αυτό στην ελληνική παιδεία του 17^{ου} αιώνα.

¹⁷⁶ Βλ. Καραθανάση, Α.Ε., πρ. παρ. 155, σελ. 198.

¹⁷⁷ Βλ. Καρρά, Γ.: Γεράσιμος Βλάχος (1605/1607-1685), *Ο Φυσικός Κόσμος*, τευχ. 77, Μάρτης, 1981, σελ. 9-10 και 38, ειδ. σελ. 9-10.